

ՕՐՈՒԱՆ ԳԻՐՔԵՐ – ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ LES LIVRES DU JOUR – RECENSIONS

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՅՈՒՍՏԻՆԻԱՆՈՍԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հեղինակ՝ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՑ

«Հայաստան» հրատարակչ., Երևան, 1987, էջ 639:

Ռուսերէն բնագրի հրատարակութենէն գրեթէ ութսուն տարի ետք, Նիկողայոս Ադոնցի դարագլուխ բացող սոյն աշխատութիւնը՝ «Հայաստանը Յուստինիանոսի դարաշրջանում», կը վերադառնայ իր լեզուական «տարագրութենէն»:

Հարկ է ընդունիլ, որ պայմաններու բերումով, Ադոնցի գրիչը աւելի բեղուն եղաւ օտարալեզու հայագիտութեան մէջ: Եւ ասիկա իր խիստ դրական կողմը ունեցաւ: Արդարեւ, մինչեւ Սիրարփի Տէր Ներսէսեանի երեւումը, կրնանք անվարան ըսել, թէ Ադոնց օտարալեզու միակ հայ գիտնականն էր, որ իր մակարդակով կը դասուէր միջազգային ամենաբարձր ոլորտներու մէջ: Ի հարկէ, հայագիտութեան հսկաներէն մէկ քանին – Աճառեան, Արեղեան, Մանանդեան, Գարեգին Կթղ. Յովսէփեանց, եւ այլք – օտար լեզուներով տուած էին ծանրակշիռ աշխատութիւններ, բայց անոնք հիմնական մասը չէին իրենց վաստակին – սովորաբար՝ աւարտաճառերու առանձին հրատարակութիւններ –, որով Ադոնց եզակի տեղ մը գրաւեց:

Բացի «Մեսրոպ Մաշտոցը ըստ օտար աղբիւրների» (Վիեննա, 1925), որ «Հանդէս Ամսօրեայ»ի յօդուածաշարքին առանձին հրատարակութիւնն է, Ադոնց իր միւս բոլոր գիրքերը ռուսերէն, ֆրանսերէն կամ անգլերէն լեզուներով գրեց: Իր անունը նուիրագործող երկերը, ուրեմն, դուրս կը մնային հայ ընթերցողի տեսադաշտէն:

Առաջին անգամը չէ, սակայն, որ 1908ին լոյս տեսած իր մագիստրոսական աւարտաճառը կ'արժանանայ հայերէն հրատարակութեան: 1949ին, Պէյրութի մէջ լոյս տեսած է «Հայ նախարարութիւնների ծագումը» հատորը, որ ստուարածաւալ ուսումնասիրութեան երրորդ մասին ամփոփումն է (թարգմ. Գառնիկ Գիւլգալեան): Այս լոյ-

սին տակ, միայնմասամբ ճիշտ է ներկայ հրատարակութեան յանձնարարականի այն ազդարարութիւնը, թէ «անուանի գիտնականի այս աշխատութիւնը առաջին անգամ է հրատարակուում հայերէն»:

Ուշացած վերադարձ մը՝ ժամանակագրական առումով: Մէկ կողմէ, կը պարզուի, որ թարգմանութիւնը կատարած է Ա. Թ. Խոնդկարեան. զայն լրացուցած, խմբագրած ու համեմատած է Է. Հ. Խոնդկարեան (հաւանաբար՝ ազգական մը): Թէեւ յաւելեալ մանրամասնութիւններ չկան, գիտեմք, որ Արշամ Խոնդկարեան կազմած է Ազոնցի հայերէն յօդուածներու ժողովածուն՝ «Պատմական ուսումնասիրութիւններ» (Փարիզ, 1948), ուստի, ենթադրելի է, որ միեւնոյն շրջանին ձեռնարկած ըլլայ ներկայ հատորի թարգմանութեան*: Միւս կողմէ, հատորս հրատարակութեան յանձնուած է 1979ին, ու լոյս աշխարհ ելած՝ ութ տարի ետք: Կը տեսնենք, որ ուշացած վերադարձի բանաձեւումը կ'արդարանայ կրկնակ պատճառներով:

Ի հարկէ, հայրենի ընթերցողը կրնար օգտագործել Կարէն Իւզպաչեանի ուսերէն վերահրատարակութիւնը (Երեւան, 1971), ըսփիւքահայը՝ անգլերէն թարգմանութիւնը, զոր լրացուցիչ ծանօթագրութիւններով կատարած է Նինա Կարսոյեան (Լիզպոն, 1970): Յամենայն դէպս, ներկայ հրատարակութիւնը անհրաժեշտութիւն մըն էր, Ազոնցի վաստակը հայ ընթերցողին (որ պարտաւոր չէ ուսերէն կամ անգլերէն իմանալ) առաւել եւս պարզելու համար, մանաւանդ՝ պատկառելի 30.000ի տպաքանակով:

Նոյնքան կարեւորութիւն ունի այլ հարց մը, որ թէեւ հետազօտական աշխատանքի հետ աղերս չունի, սակայն հիմնական է ազգային առողջ դաստիարակութեան տեսակէտէն. Ազոնցի եւ ուրիշ լուրջ հեղինակներու բերած նորութիւնները ամուր կերպով ներմուծել Հայոց պատմութեան ուսուցման համակարգին մէջ, նաեւ՝ ազգային ենթագիտակցութեան մէջ, քանի որ մինչեւ օրս, պատմութիւն եւ առասպել հասմանազատելու հակումը կը շարունակէ աւերներ գործել:

Վերջապէս, ընդգծելի է Ազոնցի դերը դարասկիզբի (եւ ո՛չ միայն դարասկիզբի) հայագիտական աւանդները զօրեղ հիմերու վրայ խարսխելու գործին մէջ: Տեղին է Յակոբ Օշականի անդրադարձը.

* Սոյն գրախօսականը աւարտած էինք արդէն, երբ մեր ձեռքը անցաւ (ի դէպ՝ մէկ տարուան ուշացումով) «Գրական Թերթ»ի 15 Դեկտեմբեր 1989ի համարը, ուր Պիոն Յակոբեան յօդուած մը ստորագրած էր բանաստեղծ ու թարգմանիչ Արշալիք Խոնդկաճրեանի (1889-1957) ծննդեան 100ամեակին առիթով: Ո՞վ էր, ուրեմն, Ազոնցի գիրքին թարգմանիչը: Բարեբախտաբար, Հայկ Խաչատրեանի «Գրական տեղեկատու»ն (Երեւան, 1986) յիշատակած է Արշալիք Խոնդկարեանի հայրանունը՝ Աւագ, որով չփոթը փարատեցաւ: Սակայն, այս ու նման դէպքեր մեզ կը մղեն Հայաստանի պատկան մարմինները յորդորելու, որ ընդհանրացնեն մարդոց յիշատակումը անուն-մականունով, ի պէտս զարգացելոց եւ ոչ զարգացելոց:

«Անոնք մեր անցեալին վրայ մեր հաւատքը աստիճան մըն ալ ջանացին ամրապնդել, զայն տեսնելու, հասկնալու արարքը փոխակերպելով մեր օրերու զննական մեթոտներու գործադրումին: Մեր անցեալը որքան իրաւ հասկնայինք, տեսնէինք, այնքան մեր ներկան կը պակսէր իր նսեմանքէն» (Արեւելահայ բանասիրութիւնը եւ էջմիածին, Անթիլիաս, 1948, 13):

Աւելորդ կը նկատենք առանձնապէս գրախօսել Ադոնցի մենագրութիւնը: Ինչպէս դիտել կու տայ ահադ. Գագիկ Սարգսեան իր ստորագրած վերջաբանին մէջ, «համաշխարհային պատմագիտութեան մէջ քիչ հետազօտութիւններ կան, որ այսպիսի քննութիւն են բռնել. պատմական հետազօտութիւնները մեծ մասամբ սակաւակեաց են» (էջ 550):

Ամէն պարագայի, վերջաբանի փոխարէն կամ անոր կից, նպատակայարմար եղած կ'ըլլար հատորին ծանօթագրումը, որպէսզի ընթերցողը կարողանար աւելի մանրամասնօրէն տեղեկանալ քննարկուող հարցերուն մէջ կատարուած յառաջդիմութեան, յար եւ նման Լէոյի երկերու ժողովածուին առիթով կիրարկուած սկզբունքին: Բաւարար չէ այս ուղղութեամբ յղում կատարել զէպի «Հայ ժողովրդի պատմութիւն» ահագեմական ութհատորեակի առաջին հատորը, քանի որ անցած են 16 տարիներ, որոնք հայագիտական բուռն զարգացման շրջան եղած են, յատկապէս Արեւմուտքի մէջ, եւ մանաւանդ տուեալ խնդիրներու կապակցութեամբ: Այսու ամենայնիւ, Գ. Սարգսեանի վերջաբանը ուշագրաւ է իր համապարփակ մօտեցումով:

Մեծապէս գնահատելի է վերլուծական բազմաթիւ ցանկերու կազմութիւնը, որ ընթերցողին կը խնայէ տաղտկալի աշխատանք մը, յատկապէս եթէ նկատի առնենք որ ո՛չ գիրքին խորագիրը եւ ոչ ալ բովանդակութեան ցանկը լիովին չեն պարզեր անոր էջերուն մէջ թաքուն հարստութիւնը: Նոյնքան կարեւոր է քարտէսներու հրատարակութիւնը:

Ողջունելով մեծ գիտնականի այս թանկագին աշխատութեան հայերէն հրատարակութիւնը, կը մաղթենք, որ շարունակուի հայագիտական օտարալեզու ժառանգութեան ներհոսքը մեր իրականութեան մէջ եւ, զուգահեռաբար, անոր մտածումը՝ ի խնդիր ինքնաճանաչման:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ